

KULTURVÄRDEN

RENARNA TAR LASTEN

upp på fjället

FLYGANDE FYRAR

vid Nidingen

RESAN MÅLET

på Visingsö

K

FINARE FÄSTNING

i Varberg

VASS TAKLÄGGNING

på Svartsjölandet

ÖPPNA PORTAR

vässar besöksmål

SOMMAR

i ditt gröna kulturarv

LÄNGTAN TILL DET GRÖNA

I ÅR ÄR vi lyckligt lottade med tidig och långdragen krispig vårgörnska och högsommarvärme redan i maj. Snart väntar hängmattan och kanske mer tid att läsa böcker, tidningar och bara njuta.

Sommarens Kulturvärden går i grönt och vi har strävat efter att få med något från norr till söder. Du kommer att få träffa renar och renskötare i Gittun i Lappland, följa med på cykelsemester på Visingsö och till det nyrenoverade fästningsmuseet i Varberg. Vi har också varit med och lärt oss att lägga vasstak, ett vackert hantverk, som vi gärna delar med oss av.

I många av våra fastigheter råder febril verksamhet. Det snickras, putsas, hamras, byggs på i husen och fixas i trädgårdar och parker för att du som besökare ska få en så fin upplevelse som möjligt både i sommar och för lång tid framöver. Ett projekt som går i mål till hösten är Öppna portar, som berör flera besöksmål i sydöstra Sverige. Och i början av sommaren invigs den nya ubåtshallen vid Marinmuseum i Karlskrona, ett bygge som vi i Statens fastighetsverk är mycket stolta över. Inte sedan Vasamuseet byggdes på 1980-talet har något liknande gjorts i Sverige.

Vi önskar dig en trevlig sommar och hoppas att du får tid att göra många besök i ditt gröna kulturarv!

MIA FERNLUND
Chefredaktör

Studerar Operans framtid

FOTO JOHANNA BERGLUND

Förstudien för Kungliga Operans ombyggnad och renovering har startat och leds av Vanja Knocke, projektledare vid Statens fastighetsverk tillsammans med Operans projektledare, Alexander Blank.

Vad innebär förstudien?

– Den ska visa hur vi kan uppnå visionen om en ny Opera i operan. Det är fantastiskt roligt att ta sig an uppgiften att se hur operabyggnaden kan utvecklas för att under lång tid framöver stödja Operans konstnärliga och publika verksamhet.

Vad händer när förstudien är klar?

– Förhoppningsvis får vi ett beslut från regeringen om att gå vidare med projektet. Förstudien kommer troligen visa på flera alternativa sätt att utveckla byggnaden, så första steget blir att välja väg.

När kan det nygamla operahuset vara klart?

– Det beror på hur omfattande ändringar som behöver göras, det är det vi tittar på i förstudien. Men vi kommer tidigast att kunna börja bygga om år 2018 och räknar med att ombyggnaden kräver minst tre år.

KULTURVÄRDEN NUMMER 1, 2014

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med nio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare
Ann-Charlotte Spigel-Berg
Chefredaktör Mia Fernlund
Redaktionell produktion
Rejäl Kommunikation AB
Redaktör Tomas Eriksson

Kontakta oss

Kundservice www.kulturvarden.prenservice.se eller 0770-457152
Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 08-696 70 00.
Postadress Kulturvärden, Box 2263, 10316 Stockholm.

AD Pompe Hedengren
Formgivare Johan Björnsrud, Frans Tverin
Projektledare Lena Severin
Korrektur Lena Walldow
Texter Mats Carlsson-Lénart, Tomas Eriksson, Mia Fernlund, Elisabet Hesseborn, Rein Matson, Viktoria Myrén, Thorsten Sandberg, Monica Strandell.

Foto Melker Dahlstrand, Marie Edman, Mia Fernlund, Magnus Fond, Mats Fredriksson, Jacob Hidemark, Mattias Johansson, Urban Jörén, Ann Karlberg, Morgan Karlsson, Lars Kruthof, Bert

Leandersson, Per Linder, Åke E:son Lindman, Rein Matson, Anna Odenberger, Jenny Kjellgren Schöning, Hans Schub, Helen Simonsson, Monica Strandell, John Ödman.
Illustration arkitektkontoret Elding Oscarson, Alexander Jansson
Repro Jeanette Andersson.
Tryckeri Norra Skåne Offset
www.sfv.se
issn 1104-845x
Omslaget
Cykelstig på Visingsö.
Foto: Melker Dahlstrand.
Vinnare av svenska Publi-shingpriset 2011, 2012 och 2013.

FOTO MELKER DAHLSTRAND

6

**EKSTRA FINT
PÅ VISINGSÖ**
*En cykeltur bland
spikeraka träd*

FOTO MAGNUS FOND

16

**TUR MED
RENNEN**
*Djuren som gör
fjällen unika*

FOTO BERT LEANDERSSON

22

**ÖPPNA
PORTAR**
*Samarbetet
ger styrka*

FOTO MONICA STRANDELL

24

**TÄCKER
TORP**
*Takläggning
med tradition*

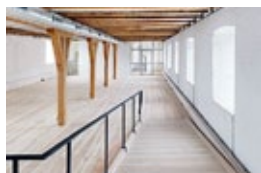
NYHETER 5
*Lanterniner
fick ett lyft*

FORM I 2
*Träd till myt
och nytta*

ANEKDOTEN 30
*Historierna flödar
på Bäckaskog*

RESTAURERAT 32
*Tillgängligt museum
i Varbergsfästning*

KRÖNIKA 39
*Grönt kulturarv
– vårt ansvar*

FOTO MARIE EDMAN FRANZÉN

Denna vackra papperstapet från 1700-talet i Kina slott har nu restaurerats.

Exklusiv tapet restaurerad

DEN EXKLUSIVA PAPPERSTAPETEN i kabinettsförmaket på Kina slott, importerad från Kina på 1700-talet, har restaurerats.

Kabinettsförmaket var ett av drottning Lovisa Ulrikas mest privata rum, tapetserad med en exklusiv papperstapet från Kina, troligen inköpt via Ostindiska kompaniet.

Den handmålade tapeten är uppbyggd av fem lövtunna skikt papper. Mönstret består av fåglar och blommor och går över flera våder som upp-repas tre gånger i rummet.

– Utöver tapetens imponerande ålder är det speciellt att den sitter på väggen. Förmodligen var den tänkt att klä de vikskärmar, som var populära på den här tiden, säger Rolf Karlsson, förvaltningsområdeschef vid Statens fastighetsverk.

Restaurering har utförts av tre papperskonservatorer, varav två har lånats in från utlandet, då arbetet med den här typen av tapet kräver särskild erfarenhet.

SURRIGT PÅ SKEPPSHOLMEN

ATT BIN ÄR VIKTIGA för vår överlevnad, börjar tränga in i människors medvetande. SFV sätter nu upp två bikupor på Skeppsholmen åt sin hyresgäst, Hotel Skeppsholmen. Bikuporna är ett led i hotellets arbete med närproducerade råvaror. Honungen ska skördas under hela sommaren och slungas i köket på Skridskopaviljongen på Kastellholmen för att serveras i hotellets Svanenmärkta restaurang.

– Bikuporna är ett bra och roligt miljöinitiativ, som främjar en grönare stadsmiljö och även motverkar den globala bristen av stadsbin, säger Victoria Olejnik, projektledare vid SFV.

EN FÖRSTA TITT PÅ NATIONALMUSEUM

6 800 PERSONER KOM till Statens fastighetsverks Hemliga Rum Special för att ta en första titt på hur Nationalmuseum kommer att utvecklas genom den renovering, som museet ska genomgå fram till 2017. Bland annat hade ett antal förbyggda fönster tagits fram, som kommer att ge museet och dess konst ett nytt ljus.

– Förståelsen för projektets komplexitet har ökat i och med helgens visning. Det råder ingen tvekan om att den här byggnaden betyder mycket för folk, säger fastighetschefen Lenka Medin.

På www.sfv.se kan man följa projektet och se fem korta filmer, där SFV-experterna berättar om sina utmaningar.

FOTO HELEN SIMONSSON

TESSINS PORTAL PUTSAS UPP

NÄR KARL X GUSTAV lät bygga om Borgholms slott till ett barockpalats, ingick det i planerna att borggården skulle prydas av fyra stora portaler. Men trots de storslagna planer Nicodemus Tessin d.ä. hade, blev det till slut bara en, i dag kallad Tessins portal.

Den vackra portalen är nu så märkt av tidens tand att det är dags att restaurera den. Där ska Statens fastighetsverk byta ut trasiga stenar och de söndervittrade järnkramlor som håller stenarna. Gamla cementlagningar ska bytas ut och vissa delar fogas och tätas. Portalen beräknas vara färdigrestaurerad under hösten 2015.

FOTO JACOB HIDEEMARK

ÅTERUPPBYGGD STENBRO

DEN DRYGT 150 ÅR GAMLA stenbron över Igelbäcken i Ulriksdals slottspark är färdigrenoverad. Bron byggdes 1863 av stenläggare Östling. 2012 konstaterades att bron var i så dåligt skick att den fick stängas av för biltrafik. För ett år sedan påbörjade SFV en rekonstruktion, där bron plockades ner till grunden och byggdes upp igen, sten för sten. Nu är den i skick som ny och har fått ett välkommet tillskott i form av en faunapassage – en fisktrappa som ska gynna fisken i Edsviken och främja ovanliga fiskarter, som grönling och nissöga. Fisktrappan finansieras av Stockholms stad, EU:s fiskerifond, LONA-bidrag Bra miljöval och Fortum.

Lyft för Nidingen

LANTERNINERNA PÅ FYRARNA, som står på Sveriges äldsta fyrplats och som fram till 1946 hjälpte sjöfarare vid det som anses vara ett av landets farligaste vatten, lyftes av i slutet av förra året och transporterades på pråmar till en verkstad i Göteborg. Där demonterades de ner i minsta detalj.

- Vi har gått ytterst noggrant tillväga. Allt dåligt material på lanterninerna har lagats och till viss del även bytts ut. Vår utgångspunkt har varit att bevara så mycket som möjligt, att exempelvis inte byta ut det vackra koppartaket utan i stället försöka löda ihop skarvar och skador. Det är ett skickligt hantverk som gjorts och jag är mycket nöjd med resultatet, säger Pär Färdmo, fastighetschef vid Statens fastighetsverk.

Den 14 april transporterades lanterninerna ut igen, nu också målade i sin ursprungliga grå färg från 1846. Väl ute vid Nidingen fick de en ny flygtur upp på sin rätta plats ovanpå de av huggen gråsten byggda fyrhusen. Där svetsades de fast och fick sedan nya glas.

Dubbelfyrarna är i dag ett statligt byggnadsminne. Sjöfarten leds sedan 68 år av den 24 meter höga fyr som står bredvid på dem på fyrplatsen.

TEXT: TOMAS ERIKSSON

FOTO: JOHN ÖDMAN

A person is riding a bicycle on a dirt path through a forest. The sun is low in the sky, creating a warm, golden glow and lens flare. The person is wearing a blue and white patterned dress and sandals. A basket is attached to the front of the bicycle. The path is made of dirt and gravel, and the trees are lush and green.

Vägen
som är frödan värd

Lars-Erik Wetter,
hyresgäst på Visingsö
i över 50 år.

Till Visingsö åker man inte för att se resterna av den allra första svenska kungaborgen, för Kungsladugårdarna eller gravfälten. Dit åker man för vägarna TILL borgarna, ladugårdarna och gravfälten. Och för sommarskuggan under de tusentals ekarna.

TEXT Viktoria Myrén FOTO Melker Dahlstrand

Det är när vi cyklandes närmar oss Näs udde, sydspetsen av Visingsö, som det slår mig att Visingsö inte handlar om målet utan om resan dit. Vyn som breder ut sig framför oss är så vacker. Havrefältet fullt av prästkragar och mängder med blåklint, ett blått hav som några ljusgröna fält senare övergår i det riktiga vattnet, i Vätterns blåa. Udden där framme, nedförsbacken, insikten om att vi snart kan sluta trampa på våra cyklar, och så borgen som badar i solgasset. Och även om det är fint att sitta i skuggan av borgväggarna, äta en matsäck och titta ut över stenstranden och Vätterns alldeles klara, kalla vatten – se hur en liten flicka först tveksamt doppar tån i vattnet och sedan hela sig – så är det vägen dit och hem som är själva upplevelsen.

Visingsö skall man trampa sig igenom. På stigar där ljuset silas genom ekarnas höga kronor och gravfält kantar vägen. Visingsö är speciellt på det viset att historia och natur är så tvinnade om varandra. Det var här som Per Brahe den äldre, en av Sveriges allra första grevar, på 1560-talet började bygga ett mycket påkostat slott med sex torn med förgyllda spiror, rustkammare med plats för 800 man och fem trädgårdar med runt 2000 fruktträd. Långt senare, mellan 1716 och 1718 (under Karl XII:s tid), hyste slottet ett par tusen krigsfångar, och när bud kom 1718 om Karl XII:s död, ödelades slottet av en eldsvåda. Om det var krigsfångarna som anlade den är det ingen som vet, men troligtvis var de inte så angelägna om att hjälpa till att släcka branden. Det som återstår av slottet i dag är en magnifik borg.

Kungsladugårdarna, byggda i korsvirkesstil, kallas oftast för »ryssladorna« och uppfördes på 1730-talet, dock efter att de ryska krigsfångarna lämnat ön. De hörde till den kungsgård som låg här.

»Jag vet ju inte om något annat. Detta med skogen, det var precis som om jag hörde hemma där«

Under medeltiden och fram till början av 1800-talet fanns inga skogar att tala om på Visingsö. År 1832 började där-
emot en intensiv period av ekplantering i en statlig plan för att säkra tillgången på virke till flottan. 82-åriga Lars-Erik Wetter, som bott på ön i över femtio år och alltid jobbat i skogen, berättar att representanter för kronan var ute i Sverige och letade lämpliga ställen för ekplantering, när de hittade en gumma på Visingsö som hade tre fina ekar. Det sägs att gummans 40 år gamla ekar var lika stora som åttioåriga ekar på fastlandet.

– Och vips, här skulle det vara, bestämde de, berättar han med ett leende.

Som fjortonåring och med en timlön på några kronor började Lars-Erik Wetter arbeta i skogen med att rensa

fågelholkar tillsammans med öns kronojägare och sedan dess har han arbetat i skogen med ekplantering och avverkning.

– Jag vet ju inte om något annat. Detta med skogen, det var precis som om jag hörde hemma där, säger han och stoppar in snus innanför läppen.

I mitten på 1800-talet, efter tio års plantering, fanns det cirka 300 000 ekar utplanterade, på 60-talet rörde det sig om 100 000. Nu är antalet nere i 12–13 000 ekar.

– Det har varit en nödvändig gallring, för di ekarna ska inte gå ihop med kronorna, då skaver di sönder och grenarna torkar«, säger han på typisk Visingsödialekt, som är en blandning av smäländska, västgötska och östgötska.

Han tar med oss till Kungseken, som växer sydväst om pensionatet, en kilometer från hamnen. Den är hög. Man får böja bak nacken för att se kronan sväva däruppe. Eken planterades 1839 och 165 år senare värderades virket till 40 000 kronor. Grön mossa växer över stammen där solen inte kommer åt.

– Vi har ju mycket grövre ekar i skogen, men det där att hon är så kvistren och har så rak och lång stam är speciellt, säger Lars-Erik.

Skogen har hela tiden skötts med omsorg. När ekarna planterades, så planterades också undervegetation i form av ask, alm, lönn, lärk, bok och silvergran för att stammarna skulle bli raka och rena.

HISTORIEN MED ALLA kungar och borgar tycks Lars-Erik Wetter inte bry sig så mycket om. På frågan vad som är unikt med Visingsö, svarar han »naturen och lugnet«. Och jag tänker på det när vi sitter på färjan tillbaka till fastlandet och ett av barnen frågar: »Kan vi åka hit igen nästa år?« och jag automatiskt säger »Javisst, vad är det du gillar?«

– Att cykla! *

Det är när man cyklar med sina barn som man kan få frågor som: Hur håller en cykel balansen? Eller Vad skulle du helst bli – stungen av en geting eller bränd av en brännässla?

Lars-Erik Wetter vid den berömda Silvergranen på Visingsö. Den är runt 500 år gammal, 39 meter hög och fyra meter i diameter. Lars-Erik är ofta i skogen för att samla ekollon från de unika Visingsöekarna. De skickas till en trädgårdsfirma på fastlandet som rensar dem i ett vattenbad. Därefter sänds ollonen till Tyskland där de planteras. Plantorna kommer sedan tillbaka till Visingsö. Vid varje planteringstillfälle sätts ett tusental plantor, som sedan under många år gallras för att slutligen bli en ny präktig ekskog.

FAKTA VISINGSBORG:

År 1561 förlänas Visingsö till Per Brahe d.ä. – Gustav Vasas systerson – som nybliven greve. Han börjar uppföra Visingsborgs slott vid Visingsös östra strand, ett bygge som tar nästan 100 år. Slottet hade förgyllda spiror och

trappgavlar, det inrymde salar, ett imponerande bibliotek och en rustkammare med vapen för uppåt 800 man. Till slottet hörde också fem trädgårdar med närmare tvåtusen fruktträd. Under Karl XII:s tid, mellan åren 1716 och 1718, hyste slottet uppåt 2000 krigsfångar, varav den största

delen var ryssar. Många av dem avled av svält och umbäranden och begravdes på den så kallade Rysskyrkogården ett par kilometer in på ön. Julen 1718, då budet om kung Karls död nått Visingsö, ödelades slottet av en eldsvåda, enligt traditionen anlagd av krigsfångarna.

FAKTA REMMALAGEN:

Strax ovanför hamnplan på Visingsö väntar hästskjutsarna, de så kallade remmalagen, där man sitter rygg mot rygg, tio personer på var sida. Redan i slutet av 1800-talet, när ångbåtsrederierna började göra utflykter till Visingsö, började öns bönder skjutsa runt besökarna med häst och vagn. Turen gick till gästgivargården, som låg norr om Kumlabyrkan och det sägs att besökarna blev så onyktra att

man var tvungen att spänna fast dem med remmar, därav namnet remmalag. Eller kanske kommer namnet från de flakvagnar som användes allra först. Rem=ribbor, la=flak. I Ryssland förr användes häst och vagn under jakt. Jägarna satt rygg mot rygg när de var ute och sköt på slätterna. Troligtvis fick öborna idén till remmalagen från ryssarna som var krigsfångar på ön under 1800-talet.

FAKTA

MULLBÄRSTRÄDODLING:

1836–1864 odlades silke på Visingsö. Här fanns 1 500 mullbärbuskar som skördades på blad, som i sin tur blev föda åt silkesfjärilens larver, de så kallade silkesmaskarna. Larven förpuppar sig i en oval kokong, spunnen av en silkestråd, som kan ge mellan 300 och 4 000 meter silkestråd. 1853 skördade man 25 kilo kokonger. I dag finns några knotiga mullbärsträd kvar.

*Till Vistingsborgs slott
hörde ursprungligen flera
karpdammar, ett par
av dem finns bevarade
än i dag. Dit köptes och
inplanterades rudor, som
är karpfisk, för att serveras
som mat. Men läcker-
gommarna i Per Brahes
sällskap upptäckte snart
att de föredrog lax och
röding från Vättern framför
de egna rudorna.*

FORM: TRÄD

Träd är myt och verklighet. Som Yggdrasil, världsaltets träd, vars grenar faller dagg över världen. Eller som de träd som är till nytta, som används inom arkitektur eller är en del av vårt gröna kulturarv.

TEXT ELISABET HESSEBORN

BLANDAD ALLÉ, ALM OCH LIND, ROMA KUNGSGÅRD

En allé är en enkel eller dubbel rad av minst fem träd längs en väg. Stora träd ger en yvig grönska och planterades för att ge skydd och skugga åt den som färdades på vägen. Numera är en allé främst ett vackert inslag i landskapsbilden.

FOTO SFV, JENNY KJELLGREN SCHÖNNING

EKLÖV, VISINGSÖ

Under flera hundra år tillhörde alla ekar i Sverige kronan, eftersom virket användes till skeppsbyggnad, mest till krigsfartyg för den svenska flottan. På Visingsö beordrade redan Gustav Vasa plantering av ekar för framtida behov.

FOTO ÅKE ESON LINDMAN

TORRFURA, JILKISMUOPKE, NORRBOTTEN

Först står tallen levande i hundratals år, sedan som torr fura och slutligen blir den liggande död och nedbruten. Men den silvergrå veden döljer nytt myllrande liv, när den blir hem för en rad arter som lever på och i den döda veden.

FOTO SFV, PER LINDER

LINDALLÉ, SKOKLOSTERS SLOTT

Allé kommer från franskans aller – att gå. Dessa linjeräta rader av träd hämtades från den franska barocken och blev vanliga på 1700-talet. Alléer binder samman olika punkter i landskapet, ofta i anslutning till slott och huvudgårdar.

FOTO SFV, JENNY KJELLGREN SCHÖNNING

OXELALLÉ, ALVASTRA KUNGSGÅRD

I det öppna landskapet blåser jordarna med vinden. En nyttoallé erbjuder vindskydd på väg upp mot den stora pampiga mangårdsbyggnaden. Under 1800-talets sista del, i samband med skiftena, får många större gårdar alléer längs sina infarter.

FOTO OKÄND

APELSINTRÄD, BOTANISKA TRÄDGÅRDEN, UPPSALA

En apelsin är det orange bäret från apelsinträdet. Det svenska namnet kommer från medeltida nederländska och tyska appelsina som betyder "äpple från Kina". På 1700-talet förvarades apelsinträd i särskilda byggnader – så kallade orangerier.

FOTO SFV, JENNY KJELLGREN SCHÖNNING

BARKTÄCK, BÅLLASLUOKTTA, NORRBOTTEN

Sedan mitten av 1400-talet har samer hämtat tallens innerbark från så kallade barktäcker. Den var förpackningsmaterial men ingick också i det samiska kosthållet. En bra kolhydratkälla, uppskattad för sin goda smak.

FOTO SFV, PER LINDER

ALLÉ, SVARTSJÖ SLOTT

I eleganta rader står lindarna längs vägen. Alléerna planterades för att skapa ordning och struktur i en barockpark. Från början hölls de strängt formklippta. Senare århundraden har haft andra ideal och låtit träden växa på höjden.

FOTO SFV

KULTURVARVET

KLART SKEPP!

Nu finns hon på plats, ubåten HMS Neptun, som med sin sidekick HMS Hajen ligger och ruvar i sitt skal av betong och stål vid Marinmuseum på Stumholmen i Karlskrona.

VID SKAPANDET HAR stor hänsyn tagits till att ubåtshallen ska vara tillgänglig och besöksvänlig för alla och att det ska vara lätt att röra sig mellan Marinmuseum och ubåtshallen. Väl inne i hallen ska besökaren få en förnimmelse av att befinna sig i en av de torrdockor där ubåtarna en gång byggdes. Förutom ubåtarna finns en ny utställning kring livet ombord. Där kan besökarna lära sig mer om ubåtarnas historia och där finns prova-på-stationer för både barn och vuxna.

– Nu när projektet är avslutat startar vårt jobb som förvaltare av detta besöksmål i toppklass.

Antalet besökare kommer att öka markant och vi gör en hel del kringarbeten för att de ska känna sig ännu mer välkomna, säger Anders Magnusson, förvaltningsområdeschef vid Statens fastighetsverk.

Promenaden ut på Stumholmen kommer att asfaltsbeläggas som gångfartsgata och längs vägen kommer att finnas skyltar där den vetgirige kan lära sig mer om sevärdheter längs vägen.

– Vi vill att det ska bli en ännu trevligare och större upplevelse nu när Marinmuseum och ubåtshallen utvecklas vidare. Det här är pricken över i!

MIA FERNLUND

RENN TURISM

Det finns enorma naturskatter i de svenska fjällen. Med hjälp av Jon-Anders Fjellman och hans lastrenar ska dessa områden göras tillgängliga för fler turister.

TEXT *Tomas Eriksson* FOTO *Magnus Fond*

Renen Musse var redan som kalv en kändis, inte bara i Arjeplogstrakten. Musse hittades övergiven i en fodringshage. Ellinor Fjellman, vars familj renfloken tillhörde, kunde inte göra annat än att ta hand om den lille gullige renkalven. Han togs hem till huset i Gittun och fick ta plats på en filt bredvid Ellinors säng. Mat fick han med några timmars mellanrum från en nappflaska. Eftersom det är långa bilresor i Lappland och Ellinor också jobbar som lärare i Arjeplog, så fanns inget annat val än att låta Musse åka med i baksätet för att han skulle få mat tillräckligt ofta. Det var här som turister och bilprovare, som såg honom titta ut genom bilrutorna, fick något att berätta om när de kom hem.

När Musse blev fullvuxen började han återgälda vänligheten till familjen Fjellman genom att sommartid bära turisternas väskor på ryggen, när hans husse Jon-Anders Fjellman guidade turister i den storslagna fjällvärlden i Arjeplogstrakten. På vintern drog han turisterna på släde.

DEN SVENSKA STATEN äger nästan all fjäll- och skogsmark väster om odlingsgränsen, en administrativ gräns som går genom Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län. Det rör sig om en sjundedel av Sveriges yta. Men till skillnad från i övriga landet, där staten överläter brukandet på statliga skogsbolag, förvaltas marken av Statens fastighetsverk (sfv). Ett

Jon-Anders Fjellman

viktigt skäl till det är att större delen av landets samebyar finns här. De måste få möjlighet att driva sin renskötsel, något som ibland står i motsats till traditionellt skogsbruk.

Emil Modig är en av sfv:s två skogvaktare i Norrbotten som har att hantera ett enormt område, i princip den nordligaste fjärdedelen av Sverige, ett område som är på 4,2 miljoner hektar, lika stort som Holland. Hans kontor ligger i Jokkmokk. Därifrån har han 36 mil till områdets sydligaste punkt nära Jäckvik och 32 mil till den

nordligaste utposten i trakterna kring Karesuando. Inom hans distrikt finns flera hundratals mil bilväg, över 400 000 hektar skog och mycket annat som ska skötas.

– Det innebär fruktansvärt mycket tid i bilen. Ofta kör jag 60–70 mil om dagen, sedan ska jag hinna vara i skogen också. Det innebär inte sällan arbetsdagar på 12–14 timmar. Men samtidigt är markerna som vi förvaltar så speciella och uppdragen så varierande att man blir fast i jobbet, säger han.

Han tycks känna varje kurva och gupp när han kör grusvägen som löper längs Piteälven. Små biflöden och sjöar följer eller korsar vägen. Här och var står fiskare, ibland ute i vattnet med flugspöna svingandes i luften. Det är i första hand harr och öring de vill ha på kroken. Men en abborre eller gädda kan också passera liksom en sik. Men sikarna är impopulära hos fiskarna. De inplanterades en gång som matfisk, men eftersom siken är en bättre jägare än harr och öring, så växer de ädla fiskarna långsammare än de skulle göra utan konkurrens.

Musse föddes upp i familjen Fjellmans sängkammare. Som vuxen fick han bära fjällturisternas packning.

*Svenska turister åker
ofta till Lapplandsfjällen
för att fiska, i första
hand harr och öring.*

Gårdshunden Bilbo har full koll på på vad som händer bland renar och folk i Gittun.

Emil Modig är skogvaktare med ansvar för ett område stort som Holland.

Råvemuorkan är en skog med 400-åriga träd som SFV sparar och som nu blir reservat.

»Att sitta i en gruva en hel dag, det var inte min grej. Det blir det inte om man är uppväxt i skogen«

VÅRT MÅL ÄR Gittun, som ligger ett 20-tal mil väster om Luleå och runt sju mil från Arjeplog. Vi ska besöka samefamiljen Fjellman, där sonen Jon-Anders nu gör allvar av drömmen att utvecklas till turistföretagare. Emil Modig berättar att SFV stöttar samernas arbete med att locka turister.

– Så gott vi kan genom att skylta vägar och genom att hyra ut våra stugor till entreprenörerna, så att de i sin tur kan hyra ut till turister. Men vårt ursprungliga uppdrag är ändå att sköta skogen, säger han.

Emil Modig berättar att det stöd som i dag ges till samerna till viss del tinat upp tidvis frostiga relationer mellan befolkningen och staten. Han pekar på den låga skog som omger vägen och som även för ett otränat öga är uppenbart ung.

– Staten har inte alltid varit så hänsynsfull som i dag. Exempelvis gjorde den på 1950- och 60-talen fullständiga kalhyggen hela vägen från Moskosel till Norra Bergnäs, en sträcka på ett 10-tal mil. Allt timmer flottades till Piteå på älven. Det förstörde helt för rennäringen, och en stor del av vårt arbete i den här regionen går nu ut på att reparera detta genom att planera om och hugga så att det gynnar renarna, säger han.

DET GLITTRAR FRÅN sjön Gittunjaure, när vi kör in på gårdsplanen till den gård som familjen Fjellman 2011 tog över från en släkting. Innanför ett stängsel vandrar ett tiotal tamrenar. Jon-Anders Fjellman tar emot och i köket bjuds på kaffe och hembakt gahkku, ett tunnbröd som är lite segare och håller lite längre än det som ligger i affärernas bröddiskar. Jon-Anders far Per-Johan och brodern Dan-Erik är tystlåtna och lite buttra. Snart kryper anledningen fram. Snuset tog slut i går och ingen har haft tid att åka de sju milen in till Arjeplog för att köpa nytt. Men efter att fotografen Magnus Fond låtit en dosa Ettans lössnus gå ett varv runt bordet, står överläpparna rakt ut och stämningen blir raskt munter.

Jon-Anders Fjellman är 25 år. Han är uppväxt i en lägenhet i Arjeplog, men tillbringade all ledig tid i ett hus utan el och rinnande vatten på andra sidan av Gittunjaure. Han gick jakt- och fiskeutbildningen på gymnasiet i Skellefteå. Därefter jobbade han ett år som lastare i Svappavaara-gruvan, men han ville hela tiden tillbaka till hemorten och renarna.

– Att sitta i en gruva en hel dag, det var inte min grej. Det blir det inte om man är uppväxt i skogen, säger han.

Så han struntade i den goda lönen och slutade att pendla de 40 milerna mellan gruvan och Gittun för att i stället satsa på rennäring och turistföretagande. Det var här Musse, ni minns kalven i baksätet på bilen, kom in. Musse och hans son Knatten fick i uppdrag att göra skäl för det foder, som deras ägare förstärker deras annars ganska knappa kost i hagen med. Genom att fästa två pinnar i en hemmagjord sele, som utgör ett kryss på renarnas rygg, kan de bära väskor med en last på upp till 30 kilo. Med följer också Jon-Anders. För även om det handlar om tamrenar som är vana vid människor, är de inte alldeles lättskötta.

– Den som inte är van vid djur kan göra dem illa genom att vara för hårdhänt eller åtminstone få dem att trilskas. En ren väger 100–140 kilo, har horn och kan stängas, säger han.

I lasten för de turer som är en halv till tre dagar långa finns inte bara personliga tillhörigheter. Med följer också rökta lokala delikatesser som älg- och renkött eller fisk som kan värmas vid en eld och en lavvu (tältkäta) för övernattnings. Hela paketet kostar runt 1 500 per person och dag.

UNDER SOMMAREN 2013 gjordes några provturer, i första hand via ett hotell i Arjeplog. Därmed blev det möjligt att tjäna pengar på tamrenarna året om. För egentligen är det vintern som är högsäsong för Jon-Anders och hans renar. Då kommer horder med utländska bilprovare till Arjeplog och de förväntar sig en slädtur med riktiga renar. Då får Jon-Anders

lasta in 5-6 renar i en kärra och stanna en bit från hotellet, spänna för renarna och köra fram till hotellets entré, klädd i delvis traditionella samekläder.

Tamrenar gör inte bara turister glada, de är också lönsamma för sina ägare.

– Man brukar säga att en slakt-ren är värd 3 000 kronor, medan en turist-ren kan dra in 6 000 kronor på en vintervecka, berättar Jon-Anders Fjellman.

En dag hoppas han kunna leva på turistverksamheten.

– Det kommer ju 60 000 – 70 000 besökare till Arjeplog varje år, men det gäller att hitta de rätta kunderna, det är inte alldeles enkelt. Dessutom är det svårt med väderleken, det går aldrig att lova något, eftersom det är vädret som styr, säger han.

PÅ HEMVÄG FRÅN Gittun ser vi Martin Sundberg från Boden som tillsammans med fyra kompisar fiskar i Eggelats utlopp i Pite älv. Under dagen har de dragit upp ett 30-tal fiskar – harr, öring, gädda och abborre. En präktig harr står bakom en sten i det kristallklara vattnet nedanför bron där vi står i prat. Men trots att den får draget rakt framför nosen vill den inte hugga. Snart ger Martin upp och fortsätter ner längs utloppet.

Martin Sundberg tillhör en av två huvudsakliga turistgrupper i norra fjällvärlden, enligt Peter Manner, som arbetar med besöksnäring i Arvidsjaur kommun.

– De flesta turisterna i de nordliga fjällen är från Norrlandskusten och kommer för att jaga, fiska och åka skoter, berättar han.

Den lilla flygplatsen i Arvidsjaur har direktflyg till München, Stuttgart, Hannover och Frankfurt. Under 2013 kom 25 000 tyskar till denna del av Lappland. I första hand är det biltestare som kommer till vintertestanläggningarna i Arvidsjaur och Arjeplog, men de tomma platserna i planen fylls med tyska charterturister, som kommer för att åka hundspann eller köra skoter.

– De turisterna skiljer sig från svenska genom att svenskar gärna är på fjället, medan tyskarna helst vill vara i skogen, säger Peter Manner.

Samerna och rennäringen är en viktig del i att locka turister till norra Sverige. Enligt Peter Manner finns i dag 78 företag som arbetar med samisk turistverksamhet i Sverige. De tar emot enskilda personer eller grupper och bjuder på slädturer, jojk, hantverk och annat.

Och han vill gärna ha fler turistföretagare.

– Varje samisk företagare som kan ta emot turister tar vi emot med öppna armar, säger han.

Men turistnäringen dras i viss mån med i den allmänna nedgången för renskötsel.

– Allt fler lämnar renskötseln, de unga vill inte ta över när de äldre slutar. Det är ett hårt jobb med dålig lönsamhet. Näringen utsätts dessutom för ett hårt rovdjurtryck, upp till 50 procent av kalvarna kan dödas under ett år. Dessutom ser vi allt större exploatering av gruvor och vindkraft, säger Peter Manner.

Stora delar av turistverksamheten tas nu över av inflyttade.

– Arvidsjaur har visserligen förlorat nästan halva sin befolkning under de senaste 50 åren, men vi ser allt fler utlänningar som köper billiga hus och startar hundspannsverksamhet och liknande. Ett 25-tal tyska familjer har flyttat till kommunen, men även holländare, belgare, schweizare, fransmän och österrikare, berättar Peter Manner.

Det är vår 2014 och snart startar turist-säsongen. Men Jon-Anders Fjellman har drabbats av ett svårt slag i sin verksamhet. Musse, ni vet kändisrennen, har dött.

– Han fick problem med magen, och en dag gav han bara upp, så vi fick avliva honom, berättar Jon-Anders Fjellman.

Det blir sonen Knatten och några av de andra tamrenarna som får ta ansvar för turisterna.

Jon-Anders är dessutom lite efter i planeringen. Han har fått ta jobb över vintern - i Pitkjärvi, i omlastningen av den järnmalm som kommer från Northlandgruvan. Lite längre fram i vår ska han gå ner på halvtid för att göra sig redo för sommarsäsongen. Då måste hemsidan bli klar. Han ska marknadsföra sig via hotell och turistbyråer i trakten liksom på Destination Artic Circles.

– Kunderna kommer troligen att vara naturintresserade utlänningar, som inte är vana att se renar och som nu till och med får chansen att gå med dem. Det är jättesvårt att veta hur det ska gå, men jag hoppas i alla fall på ett tiotal turer i sommar, varav de flesta flerdagarsturer. Men jag ser det på lång sikt, viktigast är att det sprider sig att den här möjligheten finns, säger Jon-Anders Fjellman. *

KALVMÄRKNING

Några omärkta kalvar finns kvar i familjens Fjellmans hage när Kulturvärden kommer på besök. Bröderna Jon-Anders och Dan-Erik Fjellman går in och fångar en av kalvarna och lägger ner den på marken. Den får ett hack bak på höger öra och tre hack fram på vänster öra. När kalven släpps kutar den snabbt till sin mamma, vars öron har samma märkning. Försök att klappa eller mata kalven avvisas – den är nu påfallande, men begripligt, sur på människor. Vilket dock fort går över, lovar Jon-Anders Fjellman. Renmärkningen skulle kunna bli en stor attraktion, men ändå avstår Jon-Anders från den intäktsmöjligheten. – Kalvmärkningen är något väldigt speciellt och personligt för mig. Det vill jag helst göra själv, utan åskådare, säger han.

*Jon-Anders Fjellman
övergav ett välbetalt jobb i
gruvan i Svappavaara för
att bli turistföretagare. I
projektet ingick renarna
Musse och Knatten.*

*»Allt fler lämnar renskötseln, de unga vill inte ta
över när de äldre slutar. Det är ett hårt
jobb med dålig lönsamhet«*

ÖPPNAR PORTARNA

- mot framtiden!

KALMAR SLOTT:

Väggarna slmmas med kalkputs i källarvalven på Kalmar slott. Här ska bli en ny, vacker serveringslokal som ska invigas i augusti tillsammans med ett nytt kök.

På Kalmar slott byggs nu ett nytt restaurangkök. Dessutom skapas en ny serveringslokal i ett av de medeltida källarvalven. Det är en del av Statens fastighetsverks projekt Öppna portar som ska utveckla slottet till ett ännu attraktivare besöksmål.

TEXT Mia Fernlund

EKETORPS FORNBORG:

Eketorps fornborg på Öland får bland annat en medeltida restaurangmiljö och en tidsenligt omgjord entréport.

»Genom att storsatsa långsiktigt på fyra destinationer och genom att samarbeta har vi kunnat koncentrera resurserna på ett bra sätt«

Fyra av sydöstra Sveriges främsta historiska besöksmål ingår i Öppna portar; Kalmar slott, Borgholms slott och Huseby bruk som förvaltas av Statens fastighetsverk, som också driver projektet, samt Eketorps fornborg som förvaltas av Riksantikvarieämbetet.

Sydöstra Sverige gästas varje år av miljontals turister, många av dem är intresserade av historia och kultur. De fyra historiska besöksmålen har därför en viktig roll när det gäller att attrahera besökare, boende och företag till orten och regionen.

– Köket på Kalmar slott är en av många insatser vi gör för att våra fyra hyresgäster ska kunna göra våra besöksmål ännu attraktivare, berättar Claes Brunius, projektledare för Öppna portar. Till exempel bygger vi caféer på Borgholms slott och Huseby bruk. Borgholms slott får en ny spännande utställning om slottets 900-åriga historia och på Eketorps fornborg skapas en medeltida restaurangmiljö på tidsenligt sätt. Borgen får även en ny entréport och på Huseby bruk växer ett mer välkomnande entréområde fram.

ÅTGÄRDERNA KAN FÖRVERKLIGAS tack vare stöd från EU:s strukturfond som bidrar med 40 procent av

BORGHOLMS SLOTT:

På Borgholms slott på Öland öppnas porten till en spännande upplevelseutställning om slottets 900-åriga historia. Fler roliga upplevelser för barn och ungdomar och ett slottscafé blir det också.

HUSEBY BRUK:

Ett nytt trädgårdscafé i det gamla mejeriet är en del i arbetet att göra småländska Huseby bruk mer attraktivt som besöksmål. Entréområdet kommer också att göras mer välkomnande.

budgeten på drygt 51 miljoner. Resterade finansiering kommer från sfv (27 procent) och besöksmålen själva (33 procent).

– Genom att storsatsa långsiktigt på fyra destinationer och genom att samarbeta har vi kunnat koncentrera resurserna på ett bra sätt. Det gör att vi får större och mer märkbar effekt än om vi hade försökt finansiera fler objekt med mindre summor, säger Harald Pleijel, fastighetschef vid sfv och ansvarig för projektet.

ATT SE HISTORISKA platser som en källa till inkomster och andra positiva effekter för samhällets aktörer och att hitta nya vägar för detta är en viktig del i Öppna portar. Därför arbetar projektet även för att utöka erfarenhets- och kunskapsutbytet med utländska kollegor. Bland annat arrangeras den internationella konferensen The European Forum for Historic Sites i Kalmar den 22–24 oktober.

Konferensen blir en avslutning på projektet men det innebär inte att samarbetet är avslutat.

– Nu behöver de lokala aktörerna finna former för att driva samarbetet vidare på frivillig väg, det är alla parter överens om. I Statens fastighetsverk hoppas vi att vi kan använda erfarenheterna för koncentrerade satsningar på andra objekt, säger Harald Pleijel. *

*Fiskaruddens
torpstuga med anor
från 1600-talet har
nu återfått sitt gamla
utseende med vasstak.*

TORP MED STRÅRHATT

Halm, vass, säv, kumminstjälkar, kaveldun, gräs eller tång. För att täcka taken har bönderna genom tiderna använt de material som funnits närmast till hands. På torpet Fiskarudden på Mäläröarna har Statens fastighetsverk nu låtit lägga vasstak, det material som blev vanligast i slutet av 1800-talet ända tills plåttaken slog igenom.

DEN SISTA TORPARFRUN

Hedvig Nessling är den sista torparfrun på Fiskarudden. Hon var 32 år när hon flyttade till Fiskarudden år 1900 med sin man Carl Gustaf Leonard Nessling och deras barn. Hon bodde här till sin död 1957, de sista 27 åren som änka.

»Stugan min är från drottning Kristinas tid, har vackra takbjälkar, jättestor öppen spis och tjockt halmtak«, berättar 82-åriga Hedvig Nessling i en intervju i lokalbladet Birka år 1950.

Efter Hedvig Nesslings tid fick fiskartorpet ett nytt tak av sinuskorru-gerad plåt, troligen 1952. Och först nu har torpstugan i likhet med ladugård och loge fått tillbaka sitt tidigare utseende med sitt nylagda vasstak.

Joakim Lassegård lägger ryttare av gran som håller kvar halmen på takåsen. Halmen måste bytas med 4-5 års mellanrum. Själva vasstaket ska hålla i 30-40 år.

Fiskarudden ligger pittoreskt vid Hillesjöviken i Sänga socken på Färingsö. Det är bara några mil från Stockholms innerstad, men det är inte så lätt att hitta dit. Bakom en vägbom i närheten av Svartsjö slott leder en oansenlig skogsväg fram till Fiskarudden. Här ligger ett av Stockholms läns bäst bevarade torp, som berättar om torparnas liv och arbete vid Svartsjö kungsgård från 1600-talet till mitten av 1900-talet. Efter ett halvt sekel med plåttak har nu torpstugan återfått sitt gamla utseende med vasstak.

Taktäckningen måste planeras i god tid eftersom vassen skördas på vintern när isen ligger kvar, men det är under semestertider med sol och värme som det är idealiskt att lägga vasstak.

Lars-Erik Lassegård, 72 år, är erfaren vasstaktäckare från byn Långalma i Östhammar. Han lärde sig att lägga vasstak av sin far, Erik Lassegård. På Fiskarudden har han engagerat både sonen Joakim, 28 år, och svågern Wolgert »Vojen« Svantesson, 69 år, ett sammansvetsat gäng som inte behöver byta många ord för att allt ska fungera. Den tillfälliga arbetsplatsen på Fiskarudden är en idyll jämfört med en vanlig

byggarbetsplats. Vasstäckning är en nästan ljudlös syssla – det frasande ljudet av vass bryts emellanåt av någon fråga eller en skämtsam replik.

– Jag håller mig på marken så mycket som möjligt och låter de unga grabbarna jobba på taket. Känner mig lika smidig som en byrå, säger Lars-Erik Lassegård med en road min.

Han står på marken och kastar upp vasskärvar från lastbilsflaket till laget på taket. »Vojen« tar emot vassen på byggställningen i ett moln av damm, stickor och strån och langar vidare till Jocke, som lägger dem på plats på taket.

Lars-Erik Lassegård får de flesta uppdragen genom Upplandsmuseet eller som nu från Statens fastighetsverk. Fyra, fem tak blir det som mest under en sommar. Det bör vara soligt, torrt och vindstilla.

– Vassen ska vara lång, helst manslång. Den har ofta kommit från sjön Tåkern i Östergötland, men den här vassen kommer från Estland, där kunskapen om vass som passar till tak lever kvar. De som levererar vassen skördar med en ombyggd pistmaskin från Åre, berättar Lars-Erik Lassegård.

Det påminner även om de verktyg som används för att lägga vasstak. Det är enkla, kluriga saker som taktäckaren

»Det här är bättre än att gå på gym och utsikten över vattnet är otroligt fin«

gör själv av material som är ämnat för något annat, till exempel en domkraft till en gammal folkvagn eller en hästräfsa.

– Varje taktäckare har sina egna verktyg och sitt eget sätt att arbeta. Vi syr fast vassen med en halvmåneformad krumnål av svartjärn, som min pappa Erik har tillverkat själv av en hästräfsa. Tråden som vi syr med numera är dubbel garvad järntråd, förr använde man vidjor. Efter att kärvarna har sytts fast, spänner man ihop och drar efter med en gammal omgjord domkraft istället för en tving som vi använde förr, säger Lars-Erik Lassegård.

Han berättar att för 75 år sedan kunde alla bönder lägga stråtak.

– De använde det som fanns till hands, halm där bönderna odlade säd och vass i kusttrakterna. Fortfarande skiljer sig tekniken mellan olika orter och olika taktäckare. Det kan skilja från en by till en annan, berättar han.

Förvaltaren Urban Wahlström, Statens fastighetsverk:

»SFV vill bevara den gamla torpmiljön så långt det går. Uthusen fick ny halmnock och nya takryttare år 2011. Det är en stor fördel att vi sedan lång tid har en engagerad hyresgäst, Göran Fall, som sköter det löpande underhållet. Villkoret är att den enkla standarden bevaras genom att torpet bara används sommartid.«

MED DET RATIONELLA jordbruket moderniserades tröskmetoderna så att halmen blev för kort. Då försvann halm som taktäckningsmaterial och plåttaken ersatte de flesta stråtaken. Numera är det mestadels kulturhistoriska intressen som håller hantverket vid liv. Men i familjen Lassegård finns hopp om att den yngre generationen är redo att ta över. Joakim Lassegård och hans kompis Bror Westerberg från grannbyn Yttersbo har lärt sig hantverket och lägger gärna några semesterveckor på taktäckning.

– Det här är bättre än att gå på gym och utsikten över vattnet är otroligt fin, säger Bror Westerberg.

Om fyra, fem år kanske de är tillbaka på Fiskarudden när halmen på taknocken behöver bytas. Nocken är mest utsatt för nederbörd och halmen fungerar som en skyddande mössa för vasstaket. Själva vasstaket med sin kraftiga taklutning håller i 30, 40 år. En mansålder, som man sade förr. *

FRÅN STRÅ TILL TAK

Det gamla plåttaket tas bort medan takreglerna lämnas kvar. Sedan spikar man fast en fotbräda med rak kant, åtta tum bred och en tum tjock, vid takfoten.

Stänger av granslanor sätts fast vågrätt mellan de gamla takreglerna på 30–35 centimeters avstånd. De behövs för att kunna sy fast vassen.

Det första varvet läggs ut med knappt två meter långa vasskärvar. Det kallas fotvarv. För varje varv läggs en gränläkt som håller fast vassen.

När alla vasskärvar är jämnt utlagda sys de fast med en krumnål av svartjärn. Dubbel galvad järntråd dras igenom vassen, under granslanan och över gränläkten.

Taktäckaren Lars-Erik Lassegård använder en så kallad stöt, ett handgjort verktyg för att stöta vassen i nedre änden så att det bli en jämn takyta.

Joakim »Jocke« Lassegård, taktäckare liksom sin far, syr fast vasskärvarna och spänner sedan ihop vassen med en domkraft och drar efter med tråden.

Jocke står på en regel av trä som är fäst med rep från nocken. Regeln, som används både för att stå på och hålla vassen på plats, flyttas uppåt vid varje varv.

Över nocken lägger Bror Westerberg halm, som är mjukare och lättare att forma än vass. Halmen är inte lika hållbar och behöver bytas efter fyra, fem år.

Bror lägger ryytare av gran över nocken för att hålla halmen på plats. I Skåne kallas de ryggtären. På bilden avslutar Bror med att lägga hjälpryytare.

Vassen eller
halmen ska vara
manslång och ett
stråtak håller i
en mansålder,
sade man förr.

FISKARUDDENS HISTORIA

Fiskarudden är en av de bäst bevarade torpmiljöerna i Stockholms län och kan vara byggt redan på 1600-talet. Det finns med på en karta från 1709 och var då ett av 17 torp vid Svartsjö kungsgård. Av dem är nu bara sex kvar.

Svartsjö kungsgård anlades redan år 1345 och förvaltas av Statens fastighetsverk. Arrendator är Kriminalvården, som driver ett levande ekologiskt jordbruk i anslutning till Svartsjöanstalten.

Kronan i kungsgården är Svartsjö slott, som har återfått den värdighet som det hade när Carl Hårleman ritade det som jaktlott åt kung Fredrik I och drottning Ulrika Eleonora i början av 1730-talet.

Fiskarudden berättar om den tid i Sverige under 1700- och 1800-talen då befolkningen ökade kraftigt, jordbruket behövde mycket arbetskraft och ny mark togs i bruk. De som bodde på Fiskarudden hade rätt att fiska, hade lite jord att odla på och plats för några husdjur.

Bönderna på Svartsjölandet var sedan mitten av 1700-talet befriade från att hålla soldattorp. Sedan Adolf Fredrik hade krönts till kung 1751 utverkade han att torparna på Svartsjölandet skulle göra dagsverken i form av byggnads- och trädgårdsarbeten på Svartsjö slott.

Fiskarudden är statligt byggnadsminne sedan 1992.

*Bäckaskogs slott, halvannan mil nordost om Kristianstad,
försvarar sin plats som kändistät nöjesscen.*

TEXT *Thorsten Sandberg* ILLUSTRATION *Alexander Jansson*

Anekdoten: Historietätt i århundraden

DET BÖRJADE NÄR kung Karl xv och hans hov levde glada dagar här kring mitten av 1800-talet, och 2012–2013 spelades den populära TV-showen »Stjärnorna på slottet« in på Bäckaskog.

BÄCKASKOG VAR FRÅN början ett munkkloster. Munkarna – som tillhörde premonstratensorden med ytterligare tre kloster i Skåne – var liksom den sentida innehavaren Karl xv driftiga jordbrukare. På sina marker lanserade munkarna nya metoder inom såväl avel som jordbruk och trädgårdsskötsel.

En målmedveten förvärvspolitik ledde till att Bäckaskog kloster på 1500-talet hade fler än 100 underlydande gårdar.

I samband med reformationen lade danska staten beslag på klostret, och egendomen förlänades till framstående adelsätter som Ulfstand och Brahe. Så småningom blev ätten Ramel ägare.

Efter den svenska erövringen av Skåne och reduktionen på 1680-talet drogs Bäckaskog in till staten. Statens fastighetsverk blev ägare 1996.

I den långa raden arrendatorer förekommer flera kungligheter. Oscar I arrenderade Bäckaskog från 1845 till 1853, då han överlät kontraktet till sin 27-åriga son prins Karl, som 1859 blev kung Karl xv.

Han bedrev en framgångsrik lantbruksverksamhet på Bäckaskog, och efter hand utvecklades egendomen till ett mönsterjordbruk.

Här fanns också ett stuteri, och under Karl xv:s tid som herre på slottet myllrade det av hästar kring Bäckaskog.

Det berättas att stallet var fint som ett boningshus, och där inne stod arabiska fullblod i långa rader. När dessa stiliga hästar fördes ut på ägorna kring slottet för motion och träning följdes de av lokalbefolkningens beundrande blickar.

Bäckaskog var i många år kungafamiliens sommarnejde. När Karl xv, drottning Lovisa och deras dotter prinsessan Lovisa lämnade Stockholms slott för några avkopplande månader i Skåne följde förstås folk från hovet och annan uppvaktning med.

En av dem var stallmästaren Demirgian med rötterna i Egypten. Karl xv:s uppskattning av hans skicklighet med hästarna gav honom en plats i entouraget. Att han dessutom var en lysande sällskapsmänniska var också en fördel i den festglade monarkens närhet.

Kungens kammarherre Fritz von Dardel, mer känd som konstnär, återgav i sina memoarer Demirgians skildring av ungarlivet i hemlandet Egypten:

»Man brukar i allmänhet inköpa ett halvt dussin unga och sköna slavinor. Barnalstring undviks genom att under en viss tidsperiod ge dem en särskilt tillredd dryck. Om man sedan önskar träda i äktenskap, så lagar man först att de övergivna älskarinnorna blev väl bortgifta«.

Sådana historier föll i god jord hos Karl xv, som själv hade ett mycket gott öga till unga och sköna representanter för det motsatta könet, såväl i huvudstaden som på Bäckaskog och i trakten runt slottet. Han beskrevs som en notorisk kvinnokarl.

Kungens lössläppta livsstil under sommarmånaderna på det skånska slottet har skapat en lokal anekdotflora. Rykten gick om kökspigor som kallades upp till majestätets våning. Det skvallrades också om att det fanns barn i socknen med utseende

som påminde om kungens och märkliga ekonomiska bidrag till fattiga pigor med små barn. En historia handlar om hur sonen till en obemedlad kvinna fick möjlighet att utbilda sig till organist. Men om någon av Karl xv:s tillfälliga väninnor blev »väl bortgift« med en bättre bemedlad man i kungens nära bekantskapskrets, det är inte bekant.

Skrönorna om charmören Karl xv, Kron-Kalle med sina »vackra ögon och vita leende« lever fortfarande kvar i trakten kring slottet. Släktforskare försöker hitta ättlingar till den levnadsglade kungen på Bäckaskog.

Kungens många och vidlyftiga kvinnoaffärer var en snackis i hela landet, och ekot från skvallret fördunklade drottning Lovisas liv. Det har sagts att hennes äktenskap var ett martyrium som hon genomled med både värdighet och lojalitet. Hon flydde in i religionen för att få någon ordning på livet och dog i lunginflammation vid 42 års ålder.

HISTORIER OM BÄCKASKOG och historieberättande på Bäckaskog förekommer än i dag. Det sägs att det spökar. Under inspelningen av den första säsongen av »Stjärnorna på slottet« var Barbro »Lill-Babs« Svensson en av stjärnorna. Hon bodde då i ett ståtligt hörnrum som går under namnet Spökrummet.

Under flera nätter kände Lill-Babs att spöket var framme och klappade henne på kinden. Ett snällt spöke, som enligt traditionen på slottet ska vara en kusk från Karl xv:s tid. *

*»Kungens lössläppta livsstil
under sommarmånaderna på
det skånska slottet har skapat
en lokal anekdotflora«*

ÖPPEN FÄSTNING

Varbergs fästning har varit museum i nästan hundra år och tiden stod länge stilla på de höga vallarna vid Kattegatt. Nu har en omfattande ombyggnad genomförts av Västra slottslängan så att Bockstensmannen och kulknappen ska få möta nya generationer av museibesökare.

TEXT Mats Carlsson-Lénart FOTO Bert Leanderson

Västra slottslängan är den av byggnaderna kring borggården på Varbergs fästning som vetter utåt det blånande Kattegatt. Den tjocka västmuren är över 700 år gammal, medan andra delar av byggnaden är ett par hundra år yngre. Väggarna kanske inte talar, men de kan berätta om de 350 år då Dannebrogen vajade på Varbergs fästning och när Charles de Mornay efter den första svenska erövringen av Varberg 1565 installerades som hövitsman på slottet. Eller om när en lastbil en sommardag 1936 svängde in på borggården och satte punkt för Bockstensmannens sista resa. Det var 1900-talets mest sensationella fornyfynd i Sverige, ett bevarat medeltida manslik iklädd 1200-talsdräkt som hittats i en halländsk mosse. 1925 blev Västra slottslängan museum.

Efter sommaren 2012 stängde Hallands Kulturhistoriska Museum för att längan skulle kunna byggas om till ett tillgängligt och funktionellt museum, samtidigt som de höga historiska värdena i byggnaden också skulle lyftas fram.

– Det fanns sen länge ett stort behov att bygga om Västra längan. Bland annat saknades helt ventilation. På vintrarna

Erika Haglund

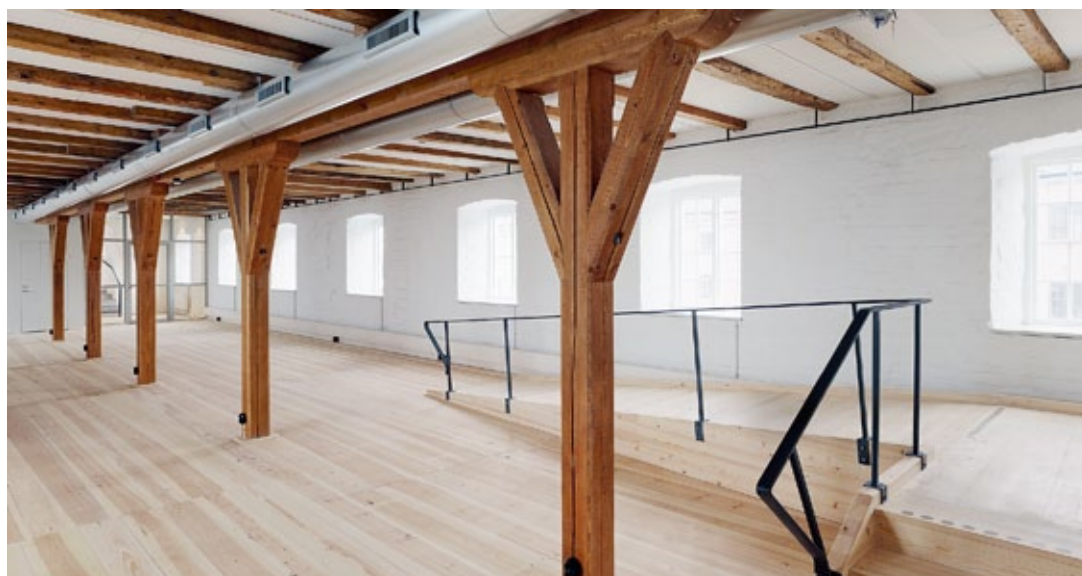
var det dragigt och kallt i salarna medan det på sommaren kunde bli mycket varmt – ett inomhusklimat som varken var bra för besökare, personal eller museiföremål, säger Harald Pleijel, fastighetschef vid SFV.

Det började dock med ett bakslag. I ett tidigt skede av projektet upptäcktes att stommen var skadad av insekter och röta samt att den även var underdimensionerad.

– Vi fick inleda med att riva alla bjälklag och byta ut de skadade delarna av stommen, säger Erika Haglund, SFV:s projektledare för ombyggnaden.

Sedan hände spännande saker. När nivå-skillnaden i golvet i bottenvåningen, skapad av att längan egentligen är flera sammanbyggda hus, skulle jämnas ut, krävdes det schakt för golvsänkning, vilket i sin tur kräver tillstånd från länsstyrelsen, eftersom Varbergs fästning är en fornlämning. I samband med det gjordes nya fynd.

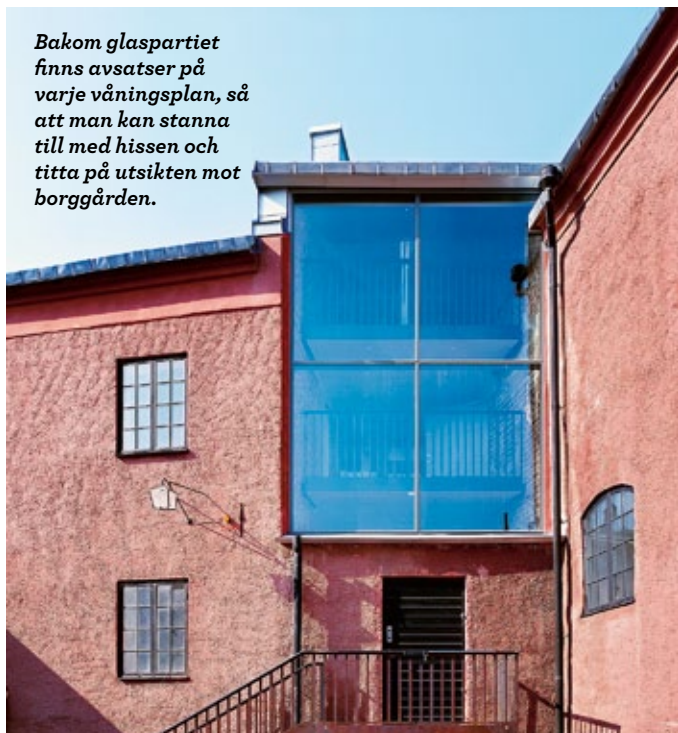
– Arkeologer som var med under arbetet fann grundmurar från äldre medeltida byggnader på platsen och en gammal medeltida bakugn, som kan ses genom ett glasgolv i det nya caféet. Ett annat fynd var ett dass – en privet – från 1600-talet, som även den nu kan ses, berättar Erika Haglund.

Det nya kilsågade plankgolvet är gjort av senväxt, finkvistig, vinterfälld furu från Lekvattnet i Värmland. Träden var cirka 150 år gamla när de fälldes. De nya stomdelarna är av vinterfälld gran från samma område.

VARBERGS FÄSTNING började byggas på 1200-talet när Halland ännu var ett landskap i Danmark. I slutet av 1500- och början av 1600-talet byggdes fästningen ut till en av norra Europas modernaste. 1645 blev Varberg och Halland svenskt genom freden i Brömsebro. Under 1800-talet avfördes fästningen som försvarsanläggning och började förfalla. Först under 1920- och 30-talen började återställandet av den mäktiga fästningen.

Bakom glaspartiet finns avsatser på varje våningsplan, så att man kan stanna till med hissen och titta på utsikten mot borggården.

»Arkeologer som var med under arbetet fann grundmurar från äldre medeltida byggnader på platsen och en gammal medeltida bakugn som kan ses genom ett glasgolv i det nya caféet«

En viktig del i arbetet var att göra fästningen tillgänglig för alla. Före ombyggnaden bidrog nivåskillnader och trånga passager till att göra Varbergs kulturhistoriska museum lika ointagligt för människor med funktionsnedsättning som den en gång var för de danskar och svenskar som tävlade om herraväldet i Norden. Museets gamla entré var en liten dörr i Norra längan innanför vilken det låg ett trångt receptionsutrymme. En smal trappa ledde upp i själva museilokalerna på andra våningen i norra och västra längorna.

– Nu är den nya entrén med vindfång och lyftbord logiskt placerad på inre borggården. Dessutom har en ny hiss, som länkar samman norra och västra slottslängorna, installerats. Hissen har många stannplan som överbygger de olika golvnivåerna i längorna, förklarar Erika Haglund.

Det sammantagna resultatet av ombyggnaden, ritad av slottsarkitekt Erik Wikerstål, har blivit en ljus,

välkomnande och mycket karaktärsfull museibygnad, som gjord för upplevelserika utställningar. Här kan besökaren varva intrycken från verk av Varbergsskolan och den mystiska och mytomspunna kulknappen som sägs ha dödat Karl XI, med vilsamma pauser vid de historiska fönstren ut mot Kattegatt, där vågorna slår mot Skrivareklippan och charterfiskebåtarna är på väg mot Fladen grund. Här har också Bockstensmannen, museets stora dragplåster, fått ett uppfräschat hem och besökarna bjuds på en ny stor utställning om Hallands historia.

– Få, om ens något annat museum i Sverige har så enastående lokaler, säger Harald Pleijel.

Hallands Kulturhistoriska Museum är också nöjt med resultatet och att museet som hyresgäst haft ett stort inflytande.

– Inte minst har vi drivit hur viktigt det är att Västra längans historia genom århundradena lyfts fram, framför allt genom att man nu tack vare ett endast mycket tunt lager puts kan se formerna av varenda sten i väggarna, säger Pablo Wiking, museets representant i arbetsgruppen. *

RENOVERING TACK VARE LOKALT ENGAGEMANG

Harald Pleijel

SFV har sedan länge haft planer på att göra en genomgripande renovering av Västra längan. Men det krävdes lokal hjälp.

– Varbergs fästning är en bidragsfastighet och en ombyggnation som denna skulle sluka alla våra medel till underhåll

för hela regionen. Vi vände oss därför till Varbergs kommun och Region Halland med förhoppningen att de skulle vilja hjälpa till att utveckla Hallands mest kända byggnadsverk och besöksmål, som också är ett av Sveriges främsta landsortsmuseer, berättar Harald Pleijel, fastighetschef vid SFV.

Han skulle inte bli besviken. Varbergs kommunpolitiker enades snabbt om att satsa 20 miljoner och Region Halland lovade att bidra med 14 miljoner (genom att täcka motsvarande hyresökning) till storsatsningen på Varbergs fästning, som totalt omfattar ca 54 miljoner kronor.

– Varbergs fästning är ju stadens och Hallands stolthet så det är klart att det varit extra roligt att arbeta med detta projekt. Men vi har haft en del svårigheter och utmaningar att lösa, det har ibland varit lite komplicerat, säger Lars-Åke Bengtsson, produktionschef hos generalentreprenören.

För Statens fastighetsverk är det nu avslutade projektet en del i en långsiktig syn på förvaltningen av Varbergs fästning.

– Det handlar om att göra rätt saker vid rätt tidpunkter. För att behålla hyresgästen och för att Varbergs fästning även i fortsättningen ska vara en välbevarad och attraktiv del av Sveriges kulturarv, säger Harald Pleijel.

Vissa av väggarna har arkitekten valt att inte putsa. Denna är från 1500-talets slut.

Ovan: en rolig detalj som ombyggnaden lyfter fram är en privet – ett utedass från 1600-talet.

Till vänster: i samband med schaktningen hittades en medeltida bakugn som legat dold för världen. Nu blir ugnen synlig genom cafégolvet.

OMBYGGNADSAKTA

Utförd: 2012–2014.

Kostnad: 54 miljoner kronor.

Slottsarkitekt: Erik Wikerstål.

FOTO PLANKAN77

FOTO JANNLIPIKA

FOTO CHIARASCURAS

FOTO SHINGITTI

National- museum i nytt ljus

MÅNGA BESÖKARE PÅ
HEMLIGA RUM special den
6-7 april fångade National-
museum i nytt ljus. SFV
utlyste en Instagramtävling
under hashtagen #sfvhemli-
garum, där tio vinnarbilder
utsågs. Här visar vi några av
alla fina bidrag. Vinnarbilderna
hittar du på www.sfv.se. Vill du
se alla bidragen så finns de
här: [iconosquare.com/tag/
sfvhemligarum](https://iconosquare.com/tag/sfvhemligarum).

FOTO ELFVIS

FOTO MEFWKA

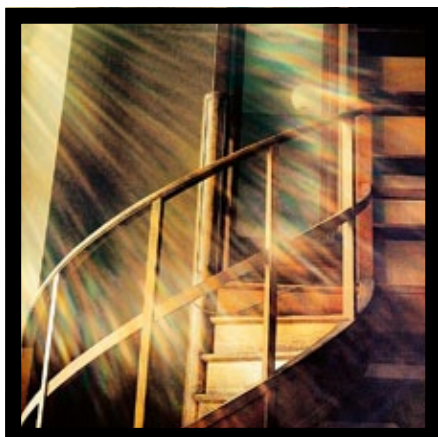

FOTO FLIKEFLAX

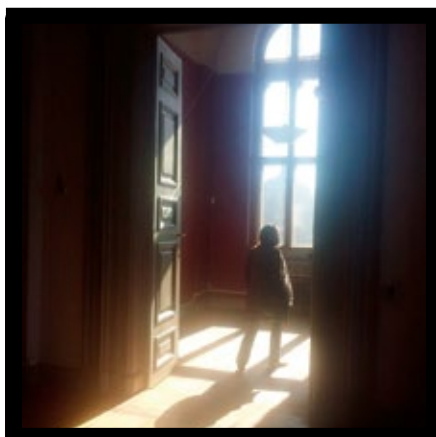

FOTO MIOUSCHKA

FOTO MIOUSCHKA

FOTO MATPERSON

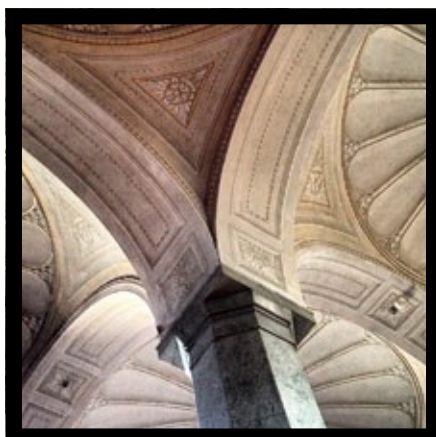

FOTO VICTORAHLM

FOTO MALINERALIN

FOTO BLUESONICBOY

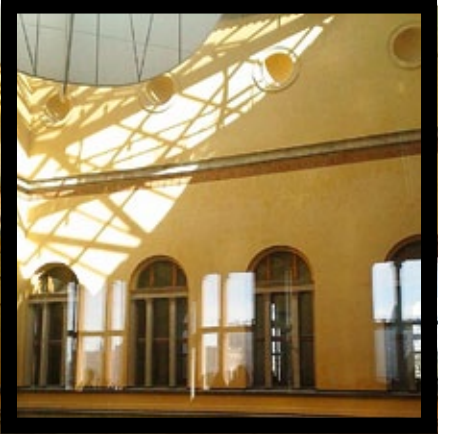

FOTO BEEBEJA

FOTO ALICETRIXI

FOTO STORADAN

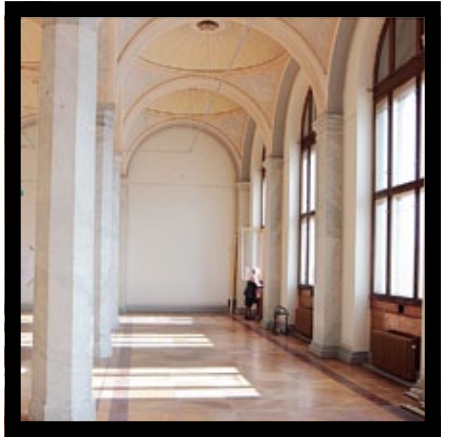

FOTO S._JACOBSSON

FOTO MIOUSCHKA

FOTO ANNICASUNDKVIST

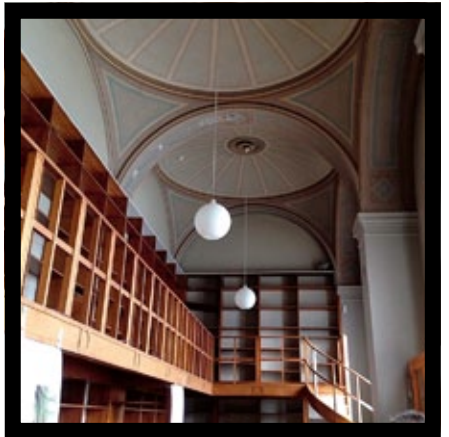

FOTO TNAMAID

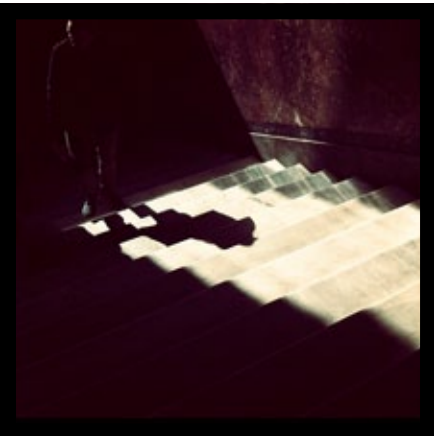

FOTO SIMONGUSTAF

FOTO ANNTWEETTAB

FOTO HANS SCHUB

Väderöarna utanför Fjällbacka, har fått en ny hamnanläggning.

Väderöarna välkomnar

VÄDERÖARNA I BOHUSLÄN har fått en ny hamnanläggning.

Det är Statens fastighetsverk som byggt anläggningen vid inloppet till hamnen på Storön, för att förbättra servicen på Bohuskustens sista utpost. Byggnaden, med drag av bohuslänska sjöbodars, är i ett plan och rymmer bland annat utställningslokal, kontor för hamnvakten, wc/dusch samt ett avancerat teknikrum.

Väderöarna ligger i Tanums kommun, cirka 13 kilometer väster om Fjällbacka och skiljs från fastlandet av Väderöfjorden. Ögruppen består av ett hundratals tidigare bebodda öar. Här finns en av de meteorologiska stationer som ingår i SMHI:s nät för kustobservationer.

De norra Väderöarna, med den gamla lotsstationen, förvaltas i dag av Statens fastighetsverk. De södra Väderöarna är privatägda av ättlingar till gamla fiskare på öarna.

FOTO LARS KRUTHOFF

NYSKYLTAT I ROMA

FRÅN OCH MED i sommar blir det lättare att bilda sig och att hitta det man söker vid ett besök på Roma kungsgård med sin vackra klosterruin. Där har SFV placerat ut ett tiotal nya skyltar för att ge besökarna möjlighet att på egen hand bättra på sina historiekunskaper.

IN ENGLISH

NU ÄR DEN FÄRDIG, en extra fullmatad Kulturvärden Special Edition 2014 på engelska. Tidningen innehåller ett urval av tidigare publicerade artiklar som har översatts och redigerats samman i en engelsk version.

–Vårt mål är att kunna erbjuda utländska turister intressant läsning när de besöker våra kulturfastigheter och ge dem tips på fler spännande kulturfastigheter att besöka, säger chefredaktören Mia Fernlund.

Den engelska Kulturvärden finns även att läsa på www.sfv.se.

ILLUSTR. ARKITEKTKONTORET ELDING OSCARSON

BRA SKISSAT I LUND

ARKITEKTKONTORET Elding Oscarson vann Statens fastighetsverks arkitekttävling för Skissernas museums nya utbyggnad i Lund, en tillbyggnad som väntas stå klar runt årsskiftet 2015/2016.

– Vi är mycket nöjda med det vinnande förslaget och ser fram emot att tillsammans med museet och arkitekterna arbeta vidare med förslaget, säger Maria Nordh, förvaltningsområdeschef vid Statens fastighetsverk och juryns ordförande.

FOTO MATS FREDRIKSSON

Torpargården i Hökaryd

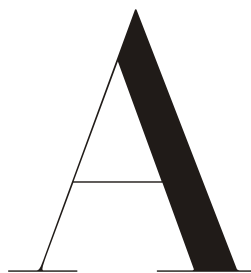
BYGGNADSVÅRDSLÄGER

PÅ HUSEBY BRUK i Småland finns ett gammalt torp från 1800-talet som förfallit under lång tid. Taket läcker, fönstren är trasiga och fasaden är hårt åtgången. Även invändigt är det slitet. Men i sommar anordnar Svenska Byggnadsvårdsföreningen och Statens fastighetsverk ett byggnadsvårdsläger. Under två veckor i juli/augusti ska tolv deltagare lägga om taket samt laga och måla om fasaden med egenkokad Falu rödfärg. Dessutom ska trädgården göras i ordning och få en gärdesgård.

– Deltagarna är allt från glada amatörer till arkitektstudenter och personer som vill ha specifika kunskaper. Men vi har några platser kvar, säger Lovisa Rörström på Svensk Byggnadsvård.

Läs mer på www.byggnadsvard.se.

Det gröna kulturarvet — ett naturligt inslag av liv och död

Arv är bruket att föra vidare egendom och skyldigheter när någon dör. Ibland förslösas arvet, men förhoppningsvis kan det växa till sig. Vår uppgift på Statens fastighetsverk är att förvalta det gemensamma gröna kulturarvet till våra efterkommande och se till att det växer så det knakar.

Det gröna eller det biologiska kulturarvet avser djur och växter, naturtyper och landskap, som finns som en följd av människans påverkan. Om vi tittar på det i ett mikroskop, ser vi att det, till skillnad från det byggda kulturarvet, är uppbyggt av levande celler som delar sig, växer och dör! Liv och död är således ett naturligt inslag för det gröna kulturarvet. Om vi istället riktar ett teleskop mot vår planet, ser vi det gröna kulturarvet frodas under en tunn, skyddande hinna av atmosfär. På ett varv i vår bana runt solen ritas en årsring av kosmisk tid. De äldsta planterade eller gynnade ekarna i våra kulturlandskap har gjort en lång resa med mer än femhundra årsringar och utgör de tyngsta och största inslagen i detta arv.

ALLT DET GRÖNA bär på berättelser av människan och hennes ofta nyttobetonade strävanden. Med tiden tynar berättelserna och minnena bort i glömskans dis. Kvar efter människan finns de fysiska spåren eller avtrycken: det öppna landskapet, det knotiga trädet eller den blommande slätterängen. Om vi inte kan tyda spåren och ta hand om dem, utplånas de sakta men säkert från jordens yta.

Ett exempel är den sällsynta vildtulpanen. Den växer kring några av de kungliga slotten och blommar på våren i de varma slutningarna kring Svartsjö slott. På håll kan de förväxlas med maskrosor eftersom de har samma färg. Vildtulpanen med det vetenskapliga namnet *Tulipa sylvestris* är

»Alla som har haft en egen trädgård vet att det behövs både ett vakande öga och en vårdande hand«

hemmahörande i södra Europa och Nordafrika, men spred sig med människans hjälp till Svartsjö. Var det slottsträdgårdsmästaren Hans Friese som redan på 1500-talet planterade den dyra löken? Eller var det Johan III som fick lökarna i gåva av ett utländskt sändebud? Eller var det så att en trädgårdsdräng av misstag fick med sig frön i höet, som hämtats på det närbelägna Drottningholm? Det vet vi inte, men vi vet att det gröna kulturarvet är skört och känsligt och kräver stor varsamhet och kunskap att vårda och förvalta. Om markerna på Svartsjö inte vårdas på rätt sätt och vid rätt tid, tynar vildtulpanen sakta bort och med den en dyrbar bit av kulturarvet.

ALLA SOM HAR haft en egen trädgård vet att det behövs både ett vakande öga och en vårdande hand för att bevara dess existens. Vid varje slott och herrgård fanns förr trädgårdsmästare, som samtidigt fungerade som kunskapsbärare och som visste när frön skulle säas, plantor sättas och hur allt annat skulle ske. I dag har trädgårdsmästaryrket fått en renässans och traditionella metoder väcks åter till liv. Många av

de gamla metoderna bygger på ett kretsloppstänkande, där material och näring cirkulerar och där biologisk mångfald skapar ett naturligt växtskydd utan gifter. Vi kan konstatera att dessa metoder sammanfaller med visionerna om ett framtida hållbart samhälle. Vid sidan av bevarandet av traditionella metoder arbetar vi på SFV med att hitta nya lösningar för att fasa ut ämnen som inte passar i kretsloppet, att återvinna material och att övergå till förnyelsebara energikällor.

Det gröna kulturarvet handlar således inte bara om att bevara vildtulpaner utan också om att utveckla vårt samhälle i en hållbar riktning, så att kommande generationer också kan leva på vår gröna planet.

REIN MATSON

Specialist Landskap och park vid Statens fastighetsverk

POSTTIDNING B

RETURADRESS Kulturvärden, c/o Titeldata, 112 86 Stockholm

Prenumerera på Kulturvärden eller ändra din prenumerationsadress:

www.kulturvarden.prenservice.se eller ring 0770-457152.

Mot en expeditions- och portoavgift på 150 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

Sökes: restauratör
Finnes: bruksmiljö, besökare
samt nyskördad rödkål

Foto: Johanna Svedertun

Huseby är ett järnbruk med anor från 1600-talet. Bruksmiljön med park, trädgård, bruksgata och herrgård är ett omtyckt turistmål och med en god måltid fulländas besöket. Vill du vara med och utveckla upplevelsen av Huseby bruk? Nu söker vi ny restauratör till restaurang och kafé. Ta kontakt med Sofie Magnusson, sofie@husebybruk.se, tel 0470-752094, om du tycker att detta låter intressant.